

Ֆյոո-օղլու երգերը պարունակող տաղարանը վերև հիշված արխիվում գրանցված է «Сношения России с Арменней» ֆոնդի 1724 թվականի № 3 թղթապանակում: (Տարիներ առաջ այդ ֆոնդի բոլոր փաստաթղթերը, ներառյալ նաև մեզ հետաքրքրող տաղարանը, հանձնված են ՍՍՌՄ Արտաքին գործերի արխիվային վարչության Ռուսաստանի Արտաքին քաղաքականության արխիվին, ուր և այժմ պահվում են): Տաղարանի գրիչն է հանդիսացել Թավրիզի հայ առևտրական Եղիա Աստվածատրյանը (որոշ վավերագրերում նա հիշվում է նաև Եղիաս Մուշեղյան ձևով): (Եղիա Աստվածատրյանի անձնավորության մասին մեզ բավականին տեղեկություններ են հասել. նա թողել է իր կենսագրությունը և օրագրությունները, ուր զգալի տեղ է հատկացված իր մասին: Նա ծնվել է Արևմտյան Հայաստանի Կարին քաղաքում 17-րդ դարի իննսունական թվականներին: Տաղարանի տիտղոսաթերթի վրա իր մասին կա հետևյալ հիշատակությունը. «Ծագագրեցաւ ձառայի Յիսուսի Էլիաս Աստվածատրայն Մուշեխանց՝ Կարնոյ, սերունդս Խոտորճրոյ գաւառէն, ցեղիցն՝ Դասպարեանց»։ Եղիան երիտասարդ հասակում տեղափոխվել է Պարսկաստան և հասարակական աչքի բնկնող դեր կատարել: Նա առևտրական է եղել, բայց ազատ ժամանակը զբաղվել է նաև հայ մատենագրությամբ—հայկական ձեռագրեր է բնագործնակել¹, ժողովրդի մեջ շրջել ու ազգագրական նյութեր է հավաքել, փորձել է կազմել պարսկերեն-հայերեն և ֆրանսերեն-հայերեն բառարաններ և այլն):

Եղիան ունեցել է շեշտված ուսական օրիննուսցիա—հայ ժողովրդի, ինչպես նաև նրա բախտակից ազրբեջանական և վրաց ժողովուրդների փրկությունը պարսկա-թյուրքական արշավանքներից՝ նա ուս ժողովրդի հովանավորության տակ մտնելու մեջ է փնտրել: Այսպես, իր օրագրության մեջ, մի տեղ խոսելով հայ ժողովրդի ծանր վիճակի մասին և նրա ազատագրությունն ակնկալելով հյուսիսից, գիմում է ասածուն հետևյալ սրտառու խնդրանքով. «Տէր աստված, մի ի տասանց կենաց իմոց հատ յինէն (այսինքն՝ կյանքիս տասից մեկը կտրիր ինձնից —Ա.Ա.) և դիր ի վերայ կենացն Պետրոս թաղաւորին, տէր, տուր նմա առաւել կարողութիւն, զօրութիւն, որ ամենայն յաջողութեամբ գայ և դատէ դմել տղչն»²:

Եղիայի այս ուսասանքության վրա վատ աչքով են նայել շահական արքունիքի պաշտոնեությունը, ինչպես նաև ճիզվիտ քարոզիչները և Բրանում աշխատող եվրոպական գիտնագետները. նրանք հարմար առիթ են փնտրել խորտակելու նրան: Եվ այդ առիթը շուտով ստեղծվել է—1724 թվականին գեսլի Ռուսաստան և Արևմտյան Եվրոպա Եղիայի կատարած ճանապարհորդության ժամանակ, Ռաշտում և Աստրախանում գտնված ժամանակ, նրա երկու ուղեկից ընկերները՝ պարսկական գեսպան Բամայել բեկը և ֆրանսիական մի կաթոլիկ սպա՝ Տալանսոն անունով, ուսական, իշխանությունների առջև զրպարտում են նրան որպես քաղաքական գործակալի և ձերբակալել տալիս Ղասուսով քաղաքում: Եղիային այստեղից հարցաքննության են տանում Մոսկվա Ռուսական քննչական մարմինները

¹ Եղիա Աստվածատրյան Մուշեղյանցի բնագործնական ձեռագրերից մի բժշկարան այժմ Հայկական ՍՍՌ Պետական Մատենագրարանի սեփականությունն է կազմում (այդ ձեռագիրը գրանցված է № 6432-ի տակ):

² Լ. Ոսկյան, «Եղիա Ա. Մուշեղյան և իր գրական արտագրությունները» (տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1927, էջ 127—134):

երկար հարցաքննության ևն ևն թարկում նրան, զանազան ճանապարհով ստուգում առաջագրված բոլոր մեղադրանքները և տեսնելով, որ Եղիան անմեղ է, բաց թողնում:

Եղիային Ղաստումով քաղաքում ձերբակալման ժամանակ բռնադրավել ևն նրա ունեցած ողջ գրականությունը, որոնց թվում և մեղ հետաքրքրող տաղարանը: Եղիային արդարացնելուց հետո, նրան չեն վերադարձրել նրա գրականությունը: Ահա այս ճանապարհով տաղարանն ընկել է Ռուսաստանի Արտաֆին գործերի արխիվը:

Եղիայի տաղարանը վերագրված է «Իլլյե խ սղից երաժշտականաց», այսինքն՝ գիրք երաժշտական երգերի: Տաղարանը պարունակում է պարսիկ և ավրեջանցի մի շարք պոետների երգեր, բոլորն էլ հայատառ պարսկերեն կամ հայատառ ավրեջաներեն: Ի՞նչպիսի, հայ տաղերգուներից այստեղ ընդօրինակված են Կուչակի երկու նորահայտ տաղերը:

Եղիան, իր տաղարանի սկզբում, բացատրել է՝ թե ինչ նպատակով է նա կազմում տաղարանը. «Վասն այնորիկ կամեցայ,—գրում է նա,— հնարեալ արանց ասումունքն գրել աստ լուեալն իմ՝ որ ի մարմնաւոր խախտութիւնս եխպայրիցա: Այնուհետեւ ավելացնում է, որ ինքը լավ է համարում երգեր գրել, երգերով ուրախանալ, քան ուրիշին բամբասելով զբաղվել:

Տաղարանի գրչության վայրն է հանդիսացել Հարավային Ադրեջանի Թավրիզ քաղաքը: Այդ մասին նա տաղարանի առաջին էջի վրա հետևյալ հիշատակությունն է թողել. «Եղև յամին տեառն 1721 յունվարի 25. սկսեցի Կավրէժ քաղաքին, որ այժմ տիրեն ադգն պարսիցա: Թավրիզի բնակչութունը, հիմնականում, ավրեջանցիներ էին, ուստի և բնական է, որ տաղարանի երգերի մեծ մասը ավրեջաներեն է: Նա՛ ինքր տաղարանի ներածականում նշել է, որ գրի է առնում իր լսածները (սկսմեցայ... գրել աստ լուեալն իմ), իսկ Թավրիզում իր լսածի լեզուն և երգերը, հասկանալի է, որ ավրեջաներեն պիտի լինեին:

Մենք այս փաստը անհրաժեշտ համարեցինք նշել, քանի որ Եղիայի երգերում տեղ-տեղ նկատվում է թյուրքերեն լեզվի և ոճի որոշ ազդեցություն: Դրա պատճառը զժվար չէ բացատրել, և թե մենք նկատի ունենանք, որ Եղիան ինքը Արևմտյան Հայաստանից էր, Կարինից, ուր պաշտոնական լեզուն թյուրքերենն էր, իսկ Եղիան այնտեղ էր անցկացրել իր մանկությունը:

Եղիայի տաղարանում միջանկյալ կարգով գրի առած տեղեկություններից պատմական մեծ արժեք է ներկայացնում այն հատվածը, որը վեջբարերում է Քյոտ-օղլու՝ անձնավորությունը: Այդ հատվածը Եղիան վերնագրել է «Ասմունք Քոտ-օղլուն»¹, նպատակ ունենալով տալ այն լուրերը, որոնք շրջում են ժողովրդի մեջ Քյոտ-օղլու մասին:

Ըստ այդ տեղեկությունների, Քյոտ-օղլին ապրել է Շահ Աբրահամ (1587—1629 թթ.) և սուլթան Մուրադ Դ. (1609—1639) ժամանակ. (սքոտ-օղլին գործէր),—ասված է այնտեղ,—ի ժամանակի թագաւորին պարսի-

¹ Այդ հատվածը մեր անտիպ հյուսիսի թղթապանակից վերցրել և իր առաջաբանում հրատարակել է հանդուցյալ պրոֆ. ի. Սամվելյանը, սակայն հրատարակված է սխալներով և ազնատուժներով:

Շահ Ապասին և ի թագաւորութեանն տաճկաց սուլթան Մուրադին» (թ. 16ր—17ա), այսինքն՝ 16-րդ դարի վերջերին և 17-րդ դարի սկզբներին:

Եղիան Քյոո-օղլու բնակութեան վայրն է համարում Սողանլի կոչւ-
ված անտառը՝ Կարինի և Կարսի միջև, ուր Քյոո-օղլին ունեցել է իր
բերդը. «Իսկական բնակութիւն սորա էր Ղարսայ և Կարնոյ քաղաքի մէջ-
տեղն,—գրում է նա,—[աստ] կայ մին մայրի, որ այժմ կանուանի Սողանլի,
անդ շինեալ է բերդակ մի, որ անուանի Քօոօղլի դայասի» (թ. 16ր): Սա-
կայն այս ասելուց հետո, նա անմիջապէս ավելացնում է, որ այդ բերդը
Քյոո-օղլու միակ բերդը չէ. «և այլ տեղիս ունի բերդորայս», մի կարծիք,
որ լայն չափով տարածված է Անդրկովկասի ժողովուրդների մեջ ընդհան-
րապէս:

Հետաքրքիր է այն դնահատականը, որ Եղիան տալիս է Քյոո-օղլու
գործունեութեանը: Ըստ Եղիայի, Քյոո-օղլին ազատ բնութիւնը սիրող
անձնավորութիւն է եղել, սիրել է լեռները, անտառները և ծաղկաստան-
ները. «Սովորութիւն սորա էր ուրախանալ,—գրում է նա,—և վայելել
զվայելչութիւնն լեռանց և անտառից: Վասն ուրախութեան իւրոյ ձայնէր,
գոչէր և շրջագայէր լեռինս և դաշտս ծաղկաւէտ տեղիս» (թ. 17ա): Քյոո-
օղլուն այսպէս բնութագրելուց հետո, նա անմիջապէս ավելացնում է, որ
Քյոո-օղլին «ապստամբ էր քաղաւորէն» (թ. 17ա), այսինքն՝ թագաւորի,
պետութեան դեմ ապստամբած անձնավորութիւն էր:

Եղիասը առետրական էր, իշխող, շահագործող դասակարգի անձնավո-
րութիւն. նա, բնական է, չէր ցանկանա և չի ցանկացել այս հարցում
ծալալովել—աշխատել է կարճ կտակ, սակայն, կարճ ասած, այս փոքրիկ հի-
շատակութիւնը ևս մեզ համար թանկարժէք մի վկայութիւն է: Այդ տե-
ղեկութիւնը մեզ հնարավորութիւն է տալիս ոչ միայն հասկանալ Քյոո-
օղլու գլխավորած շարժման սոցիալական էութիւնը, այլև բացատրել այն
սերն ու համակրանքը, որ տածել են Անդրկովկասի աշխատավորները թա-
գաւորի դեմ ապստամբած և ազատութիւն սիրող այդ հերոսի նկատմամբ:
Այդ մեզ բանալի է տալիս նաև հասկանալու՝ թե ինչ պատճառով է, որ հայ և
ազրբեջանցի աշխատավորներն այդքան սիրել են բոնութեան, անիրավու-
թեան դեմ պայքարող քաջարի Քյոո-օղլուն, այնքան հուզականութեամբ
երգել նրա շուրջը հյուսված երգերը և այդքան փայփայանքով պահել ու
սերնդից-սերունդ փոխանցել նրա վիպասանութիւնը:

Եղիայի մի այլ տեղեկութիւնից երևում է, որ Քյոո-օղլին միայնակ
չի եղել, այլ ունեցել է մեծ թվով հետևողներ, գլխավորապէս հեծյալ
մարդիկ: «Այր[ս] այս (այսինքն՝ Քյոո-օղլին—Ա. Ա.),—գրում է նա,—
բազում հեծելազօրօք պահէր անցս ճանապարհաց, երբեմն կողոպտէր զվա-
ճառականս և երբեմն սիրով առնոյր դրամս» (թ. 16ր):

Հատվածի վերջում Եղիան, ամփոփելով իր հաղորդած տեղեկութիւն-
ները Քյոո-օղլու մասին, գրում է. «Պատմութիւն սորա բազում է, աստ
անտեղ է գրե[ա]յ» (թ. 17ա): Այնուհետև նա գրի է առնում իր լսած եր-
գերը, հայտնելով՝ «ըստ կարի մերում լուեալն գրեցաք» (17ա):

Անհրաժեշտ է կանգ առնել մի հարցի վրա ևս՝ Ինչ արժէք ունեն
Քյոո-օղլու մեր հրատարակած երգերը գիտութեան համար:

Քյոո-օղլու ժողովրդական վիպասանութիւնը վաղուց ի վեր տարած-
ված է եղել Անդրկովկասում. դարեր շարունակ նա պատմվել, երգվել է

ժողովրդական լայն շրջաններում: Այդ մասին արժեքավոր տեղեկություն է հաղորդում մեզ 17-րդ դարի հայ պատմիչ Առաքել Դավրիժեցին: Ջալալիների ապստամբության կապակցությամբ հիշելով Քյոո-օղլու անունը, նա ընդգծում է. «Այս այն Քէօո-օղլին է, որ բազում խաղ է ասացեալ՝ զոր այժմ աշդներն եղանակեն»¹: Հետագայում, հայ մատենագրության մեջ, Քյոո-օղլու մասին հիշատակում և նրա երգերից մեջբերում է անում Հովսեփ Էմինն՝ իր ինքնակենսագրության մեջ, որ լույս է տեսել 1792 թվականին²: Խոո-օղլու վիպասանությունը, սակայն, մեզ է հասել աշուղների ավանդածով: Նա շատ ուշ՝ նոր ժամանակներում է, որ գրի է առնվել: Այդ նոր պատումներով զովար է մեզ ասել, թե դարերի ընթացքում ինչ փոփոխության է ենթարկվել այն: Մեր հրատարակած Խոո-օղլու երգերը, որ 233 տարվա հնություն ունեն, տվյալ վիպասանության մեզ հասած առաջին և հնագույն գրի առնված նմուշներն են և, ինչ խոսք, կարող են լինի պատասխանել բանասիրության այս հարցին: Քյոո-օղլու այդ երգերի արժեքը, սակայն, դրանով չի սահմանափակվում. հայատառ աղբրեջաներեն այդ տեքստի արժեքը առանձնապես մեծ է հայ-աղբրեջանական գրական, կուլտուրական կապերի և փոխարարերությունների պատմության համար: Այդ տեքստի առկայությունն ինքնին ապացուցում է, որ Քյոո-օղլու աղբրեջանական ժողովրդական վիպասանությունը սիրված ու հարազատ է եղել նաև հայ ժողովրդի լայն շրջաններում. հայ մատենագիրները գրի են առել իրենց տաղարաններում Քյոո-օղլու երգերը, իսկ հայ աշուղները՝ երգել են նրանք խնջույքների ժամանակ:

Սովետական մեր աղբյուրագիտությունը վերջին տարիներս Անդրկովկասի ժողովուրդների գրական սերտ փոխհարաբերության մի շարք փաստեր է մատնացուցել: Ստորև բերված Քյոո-օղլու 13 երգերը պատկանում են փաստերի ահա այդ շարքին և հայ-աղբրեջանական կուլտուրական սերտ արեկամության անհերքելի և ցայտուն նմուշներից են:

¹ Առաքել Դավրիժեցի, «Պատմութիւն», Վաղարշապատ, 1864, էջ 64:

² Տե՛ս «The life and adventures of Joseph Emin an armenian, 1726—1809, Written by himself», Նրկրորդ հրատ., Calcutta, 1918.

6ր

|| ԱՍՄՈՒՆՔ ՔՕՌՕՂՆԻՆ

1. Սալամ վերտում սալամ ալմադ
Գօրիմ տուխտուն սալամ սանի,
Սան պանմ դմտրում պիլմտտուն,
Վար ալլահա սալում սանի:
2. Պան պու դունիատա աշղամ,
Աշխդա կուլամ, իշքղամ,
Աղասուդ, փուլսուդ աշղամ,
Մալմ յեօխոր ալամ սանի:
3. Թառ դխարսան, թառ դադարսան,
Աշղն պադրըն ադարսան,
Յուխա քադտա պանիդարսան,
Յեադա պիլմադ դալամ սանի:
4. Պիր դուլադ աս գելան դամայ,
Պանի ֆառչ էթմա տլամա,
Նանախ անտ իչմա քալամա,
Յեօխսա տուխար քալամ սանի:
5. Ուճա դադլարն դառիսան,
Քուլու ջիհանըն վարիսան,
Նիգար¹, Քոռօղլուն յեարիսան,
Մակար բիլմա² գալամ սանի:

7ա

|| ԱՍՄՈՒՆՔ ՔՕՌՕՂՆԻՆ

1. Պիր պազիլան պիր շահանըն բասի վար,
Իքիսընըն ջիտա դուշմիշ արասի,
Շահան դէր քի՝ պանա հախտան վէրըլմիշ,
Ղուտրաթտանտր գոդլարըն քարասի:
2. Պադտա դէր քի՝ պանի բակլար կիօթուրուր,
Ուստումդա ալա սէյվան օրթուրուր,
Սանուն բակուն պիր աթմաճա կիօթուրուր,
Յերի վար կէթ հէյ դուշլարըն ջուռոասի:
3. Շահլան դէր քի՝ յուսաքլարըտ թունարամ,
Յենար ալլախլարտա գանտմ սունարամ,
Բսմըմ քուչուկ, իլլա դանթար տօկարամ,
Յեյեան բիլուր ճոնդն յեարասի:

¹ Բնագրում անշուշտ, սխալմամբ՝ Այվաճ, Կոռօղլուն յեարիսան

1. Салам вердим салам алмаз,¹
Դըրսն տըտսն салам сәни,
Сәни мәннәм гәдрим билмәдин,
Вар аллаһа салум сәни.
2. Мән бу дүняда ашығам,
Ашхда гулам, ишығам,
Ахчасыз, пулсуз ашығам,
Малым йохдур, алам сәни.
3. Тәр кейәрсән, тәр кәзәрсән,
Ашығын бағрын әзәрсән,
Юха кағда бәзәрсән,
Яза билмәз гәләм сәни.
4. Бир гулаг ас кәләм дәмә,
Мәннәм фәрш этмә аләмә,
Наһах анд ичмә кәләмә,
Юкса тутар кәләм сәни.
5. Уча дағларын гарысан,
Күллү чәһанын варысан,
Никар, Короғлунун ярысан,
Мәкәр билмәз аләм сәни.

1. Бир бәзилән бир шаһанын бәси вар,
Икисинин чида дүшмүш арасы,
Шаһан дейир ки, мәнә һахдан верилмиш,
Гүдрәтдәндир көзләримин гарасы.
2. Бағда дейир ки, мәннәм бәйләр көтүрүр,
Үстүмүзә ала сейван өртдүрүр,
Сәнин бәйин бир атмача көтүрүр,
Ерл вар кет һей гушларын чүррасы.
3. Шаһан дейир ки, йүксәкләри тунарам,
Енәр алчахларда гәндым сунарам,
Исмин күчүк, илла гантәр төкәрәм,
Исмин күчүк, илла гантәр төкәрәм,

¹ Իզրայելի անուանումները, տեղանունները, հայկական գտնականությունները, հայկական և ուղղադրական և կենտրոնական որոշ շեղումներ հայկական բնագրերից

7ր 4. // Պաղտա դէր քի՝ պու դալ պանմ դաւում տուր,
Արա յերտա մաթն օլաճաք չաղմ տուր,
Քաքլիկ, օրտակ, թուրաճ պան ովրմ տուր,
Բնչալլան, տուռնալա կալուր սրասի:

5. Քոռ օղլում դէր՝ շահան թաքի ջուռասի,
Անճա դուշլար յուքսակ զօյմիշ յուլասի,
Նօսլաթի կալանտա սաւար սրասի,
Ղանտա կալուր զօղլարքմուն տուրասի:

18ա // ԱՍՄՈՒՆՔ ՔՕԹՕՂԱՌՆ

1. Յիլլարիւն արգրմանըն չաքարամ,

յնր, հայ, մալում, չաքարամ, պրօյ,

Գօղում յեաշի ուման օլմիշ սէլ Սօնամ,

սէլ, պրօյ, պրօյ:

Աշքք օլտում, պան դունահքար օլմատում,

յնր, հայ, մալում, օլմատում, պրօյ:

Զարա կալմիշ ափսանտան էլ սօնամ,

էլ սօնամ, պրօյ, պրօյ:

2. Սահար սահար նա խօշ կալուր աւաղուն,

յնր, հայ, մալում, աւաղուն պրօյ,

Գեչուփտուր դամհարի, կալիփտուր յեաղն,

յաղն, պրօյ, պրօյ:

Թօհուա թատան ուլաշիփտուր պիլաղմ,

յնր, հայ, մալում, պիլաղում, պրօյ, պրօյ:

Պիղմ էլլար սէյրանկեան տուր, տօլ սունամ,

տօլ պրօյ, պրօյ:

18ր 3. // Աման հալտմ նաղլու յեարն դիլնտան,

օխ, հայ, մալում, դիլնտան, պրօյ,

Զարալ յեթտում դիլլիլմաղ յեար տլլնտան,

տլլնտան, պրօյ, պրօյ:

Ուշուփ ուշուփ դալուր Պաղղատ էլնտան,

յնր, հայ, մալում, էլնդան, պրօյ:

Յեօթրիլի տուր, յեօլ չաքիլի տուր,

յեօլ Սօնամ, յեալրմ, պրօյ, պրօյ:

4. Սահար սահար չիմանլարդա գաղարսան,

յնր, հայ, գաղարսան, պրօյ, պրօյ:

Պօլու բալն մաժլիսնտա մաղասան,

մաղասան, պրօյ, պրօյ:

Միսլն յեօխ տուր, դղլ գուլլան թաղասան,

յնր, հայ, մալում, թաղասան, պրօյ,

Մանա խօրիաթ ալի դակտի սօլ սօնամ,

սօլ սօնամ, պրօյ, պրօյ:

4. Бағда дейир ки, бу дағ мәним дағымдыр,
Ара ерлэ мэдһ олачаг чағымдыр,
Кәклик, өрдәк, турач мәним овумдур,
Ишаллаһ, дурная кәлир сырасы.
5. Корәглум дейир шаһан таки чурасы,
Анча гушлар йүксәк гоймуш ювасы,
Нөгбәти кәләндә савар сырасы,
Гәндә кәлир көзләримин турасы.

1. Илләрлэ арзуманын чәкәрәм,
Ер, һей-һай, мә'лум, чәкәрәм, брой,
Көзүм яшы умман олмуш сел сонам,
Сел брой-брой,
Ашығ олдум, мән кунәһкар олмадым,
Ер, һей-һай, мә'лум, олмадым, брой,
Зара кәлмиш әфғанындан эл сонам,
Эл сонам, брой-брой.
2. Сәһәр-сәһәр нә хош кәлир авазын,
Ер, һей-һай, мә'лум, авазын, брой,
Кечибдир зәмһари, кәлибдир язын,
Язын, брой-брой,
Тонгә тәрлан улашубдур билазым,
Ер, һей-һай, мә'лум, биразым брой-брой,
Би'им элләр сейранкаһдыр, дол, сонам,
Дол, брой-брой.
3. Аман этдим назлы ярын дилиндән,
Ох, һай, мә'лум, дилиндән, брой,
Зара етдим дил билмәз ярын элиндән,
Элиндән, брой-брой,
Учуб-учуб кәлир Бағдад элиндән,
Ер-һай, мә'лум, элиндән, брой,
Йоглубдур, йол чәкибдир,
Йол сонам, яврым брой-брой.
4. Сәһәр-сәһәр чимәнләрдә кәзәрсән,
Ер, һей-һай, кәзәрсән, брой-брой,
Болу байин мәчлисиндә мазәсән,
Мазәсән, брой-брой,
Мислин йохдур, гызыл күлдән тәзәсән,
Ер, һей-һай, мә'лум, тәзәсән, брой,
Сәна хоряд әли дәйибдир сол сонам,
Сол сонам, брой-брой.

19ա 5. | Ղուլար աղասնի ուրիան էյլատն,
յէր, հալ, մալում, էյլատն, պրօյ,
Քաստն, քապապ պաղրմ պիրիան էյլատն,
էյլատն, պրօյ, պրօյ,
Պանի մաճնուն քիմի ուրիան էյլատն,
յէր, հալ, մալում, էյլատն, պրօյ,
Սան էյլատն ազ դարդիմի պօլ սօսամ,
պօլ, պրօյ, պրօյ:

125ա || ԹՈՒՐՔԻ ՔՕՌՕՂԼԻ

1. Սարուզին ալրի սարանյար,
Սահապունտա իրդար օրուր,
Սարուզի պաշտան գէտինճակ,
Ճաղար, թարիմառ օրուր:
2. Նաֆիր ճառչի օյար, հալար,
Շատ աչլուր ալամ փառյար,
Ար հայխրար, քօչլան խօռյար,
Պիր աճայիպ րուզիկար օրուր:
3. Թֆանկչի չախմազին չախար,
Լաքա գաճ կալտան պախար,
Իէյին գօղինտան դան ախար,
Ջասաթ րեխտիար օրուր:
4. Ջիպա քիլդաւա գէյանյար,
Աղր օլքալար յէյանյար,
Քօլկատա մտնամ դիան փանյար,
Մէլտան պաշինա տառ օրուր:

125բ 5. || Կօռօղլում պունի պիլմասա,
Խանիման թարկին էլմասա,
Իկիթ մէյտանտա օլմասա,
Յեարասոք կալսա առ օրուր:

ԹՈՒՐՔԻ ՔՕՌՕՂԼԻ

1. Ղառու յեաթան դառու դաղար
Պախար դառինա գումանուր,
Իկիտ հուճրան չաքար, օլմազ,
Պախար յեարինա գումրանուր:
2. Իքի թուրակ պիրի թալար,
Պիրի դաշար, պիրի զօլար,
Պապուռ, ապան, սարփի ֆանաւար
Ալմիշ օֆնա գումրանուր:

5. Гуллар ағасыны уряя эйледин,
Ер-һай, мәлүм, эйледин брой,
Кәсдин, кабаб бағрым биряя эйледин,
Эйледин, брой-брой,
Мәһи Мәчнун кими уряя эйледин,
Һсй-һай, мәлүм, эйледин брой,
Сән эйледин аз дәрдиһи бол сонам,
Бол, брой-брой.

1. Сарығын әйри саранлар,
Саһабындан ирғар олур,
Сарығы башдан кединчә,
Дағылар, тарымар олур.

2. Нәфир чарчы олар, чалар,
Шад ачылыр аләм парлар,
Әр һайхылар, көһлән хорлар
Бир әчәйиб рүзкар олур.

3. Түфәнкчи чахмағын чахар,
Лака кәч гаядан бахар,
Көйүн көзүндән ган ахар,
Чәсәд биихтияр олур.

4. Чиббэ чилгава кейэнлэр,
Ағыр өлкәләр ейәнләр,
Көлкәдә мәнәм дейән-дейәнләр,
Мейдан башына дар олур.

5. Қороғлум буну билмәсә,
Ханиман тәркин этмәсә,
Икид мейданда олмаса,
Ярасыз галса ар олур.

1. Гарлы ятан гарлы дағлар
Бахар гарына күвәнир.
Икид һичран чәкәр, өлмәз,
Бахар гарына күвәнир.

2. Ики түлөк бири тавар,
Бири гачар, бири говар,
Бабур, аслан, сарп чанавар
Алмыш овуна күвәнир.

3. Շահին շունդար արքի օլուր,
 Ղարաղուշ չաքիճի օլուր,
 126ա / Բակլար ասլան յեթթըճի օլուր,
 Ղուրթ յերիշինն գումրանուր:
4. Իքի թառլան պիր յուլասան,
 Գօլուլ չէշ դուշմաղ հաւատան,
 Ալա դափլան սարր դայադան,
 Պախար պուլուտա գումրանուր:
5. Քօթողլում գէր գամ պու գամտուր,
 Իմամ լաշկարի մոհրամտուր,
 Հաւր նն գէսն ատամտանտուր,
 Տուրուղի իշն գումրանուր:

133ա

ԹՈՒՐԳԻ ՔՕԻՕՂԼԻ

1. Յեաղշի օլուր բէտօլ բինմաղ ուղուրա,
 Գօլուլ արապ աթն սօլտատանտուր,
 Բիդի բանկզար դարանառ թաք բուղուրա,
 Գօլուլ արապ աթն սօլտատանտուր:
2. Իզիլանտա քօշակ իդի իզլանուր,
 Պէսլիատա արտի օկի դուզլանուր,
 Սայրսրնտա սատաղլու ար գիզլանուր,
 Գօլուլ արապ աթն սօլտատանտուր:
3. Արդրումտան արա յեաթուր քաշանա,
 Ջան [հ]ա ջանտուր տօսա եօլնտա պաշանա,
 Հար օթուղ ադաճտա պիր յեօլ դաշանա,
 Գօլուլ [արապ աթն սօլտատանտուր]:
- 133բ 4. Աթլանտա ջէյրան քիմի աթլուր,
 Ղարդու դուլաղ պիր պիրինն չաթլուր,
 Ուճուղլուդա յուղ թումանա սաթլուր,
 Գօլուլ արապ աթն սօլտատանտա [տուր]:
5. Քօթողլում աէր՝ մափա պիզն բա[հ]ա վէրա,
 Ղանիմն տլաշնանտա գաստ վէրա,
 Հայխրանտա տաղ տաղլար սոս վէրա,
 Գօլուլ արապ աթն սօլտատանտա [տուր]:

3. Шаһин шунғар алычы олур,
Гарагуш чәкичи олур,
Бәкләр аслан йыртычы олур,
Гурт еришинә күвәнир.
4. Ики тәрлан бир ювадан,
Говул һеч дүшмәз һавадан,
Ала гаплан сарп гаядан
Бахәр булуда күвәнир.
5. Көр оғлум дейир дәм бу дәмдир
Имам ләшкәри мөһкәмдир,
Һәр нә десәм адамдандыр,
Тутауғу ишә күвәнир.

1. Яхшы олур бетов бинмәз уғура,
Говул әрәб атын сөвдадандыр,
Дизи бәнкзәр гаранар тәк бугура,
Говул әрәб атын сөвдадандыр.
2. Изиләндә көшәк изи изләнир,
Бәслийәндә арди өкү дүзләнир,
Сайәсиндә садағлы әр дизләнир,
Говул әрәб атын сөвдадандыр.
3. Әрзрумдан ара ятыр Кәшәнә
Чанһачандыр дост йолунда башана,
Һәр отуз ағачда бир йол ғашана,
Говул (әрәб атын сөвдадандыр).
4. Атлананда чейран кими атылыр,
Гарғы гулаг бир-биринә чатылыр,
Учузлугда йүз түмәнә сатылыр,
Говул әрәб атын сөвдадандыр.
5. Корөглум дейир мәвлә бизә бәһс верә,
Гәнимнән әлләшәндә дәст верә,
Һайхыранда дағ-дағлар сәс верә,
Говул әрәб атын сөвдадандыр.

136ր

|| ԹՈՒՐՔԻ ՔՕԽՕՂԼԻ

1. Հօվ, հօվ, դէյուփի պու մէյտանա կալանտա,
 Ղօչ իկիտար րալլու օլուր մէյտանտա,
 Չաքար զըլիճ, յեօլտաշ ուստա պուտանուր,
 Թօքուլուր զօչադուն զանի մէյտան[տ]ա:

2. Ասլի դամուր օլան ալսան րուքուլուր,
 'Բապուլղա օյնաշուր, գէյիմ սօքուլուր,
 Պաշ քասլուր, ախտարմալար չաքիլուր,
 Դօչ իկիթ զադանուր նամի մէյտանտա:

3. Նամարտուն դօյնունուն զարասի կէթմադ,
 Յեախշիլուղ էյյասան, հախի սալ էթմադ,
 Փառչա փառչա օլուր զանիմտան դօնմադ,
 Դուշսա զօչ իկիտուն յենի մէյտանտա:

137ա 4. ||'Դօչ իկիթ պալլու տուր դանտի զաթնտան,
 Դօնմադ զանիմտան, քասսուն աթինտան,
 Արասլ աթ' սասնտան, ար' հէյպաթնտան,
 Չըխար մախաննաթուն ջանի մէյտանտա:

5. Ասլի յեապու օլան րէտավ աթ օլմադ,
 Մուխաննաթուն յուրակնտան զաթ օլմադ,
 Քօռօղլում դէր յեալղուղ իկիթ ադ ալմադ,
 Մալար մատաթ օլսա զանի մէյտանտա:

ԹՈՒՐՔԻ ՔՕԽՕՂԼՈՒՆ

1. Ջանմ դոաթ, զօղում դոաթ,
 Չամլուբէլլար արդանունտուր,
 Ախչա վէրտմ, սաթուն ալտմ,
 Թառ թիմարլար արդանուն տուր:

137բ 2. ||Ման սանի ալտում պասինան,
 Մէյտանա դիրտմ սասինան,
 Իչի զալալու թասինան,
 Սօլուխ սուլար արդանունտուր:

3. Ման սանի սալմիշամ քօրփա,
 Թարիֆն էյլարամ թուրֆա,
 Հար դօնադտա օն թաս արփա,
 Թառ յեօնճալար արդանունտուր:

1. Чаным гырат, көзүм гырат,
Чамлыбеллөр эрэзиндыр,
Ахча вердим, сатын алдыр,
Тәр тимарлар эрэзиндыр.
2. Мән сәни алдым бәсинән,
Мейдана кирдим сәсинән,
Ич галайлы тасынан,
Союх сулар эрэзиндыр.
3. Мәч сәни севмишәм көрпә,
Тәррифн эйләрәм гуффа,
Һәр гонагда он тас арпа,
Тәр нончалар эрэзиндыр.

4. Ման սանի րինտմ հօվինան,
 Մէլտանա գիրտմ տօվինան,
 Իչի դանկլու դաշաւինան,
 Մախմուտ չուլար արդանունտուր:
5. Քօռօղլում դէր օխլարինան,
 Բօկուշում չօխլարինան,
 Արի փօլաթ մխլարինան,
 Գումիշ նալլար արդանունտուր:

140ր ԹՈՒՐԳԻ ՔՕԹՕՂԼԻ

1. Գուդալ շահ պիդա պուլրուդ էյլասա՝
 Տուխուն գնտղլարի, վարի կաթուրուն,
 Սնտուն գիզլարի, գիրսակլարքնի,
 Արապ աթ քօքսինա դաթն, կաթուրուն:
2. Ման սաւարամ օլ փերինուն խաչինի,
 Մահպուպլարուն տալ գարտանա սաչինի,
 Թադիսին թուլասին րահրի լաչինի,
 Էլինի ուլուսինի չափուն, կեաթուրուն:
3. Վարսուն, ղիճլայուն ճիսէրլարքնի,
 Վարուն, յրդշտուն խասիլլարքնի,
 Թալան էյլայուն յեսիլլարքնի,
 Բօղալի, մահպուպի սաչն, կաթուրուն:
- 141ա 4. Դօռօղլում դէր՝ տուխուն յէկինլարքնի,
 Սօյուն պաշտան պաշա ակինլարքնի,
 Չրադան էյլայուն չիկինլարքնի,
 Դադուն քօյտան քօյա, թափուն, կաթուրուն:

ԹՈՒՐԳԻ ՔՕԹՕՂԼՈՒՆ

1. Նա հարպա կալուրսան, Էյ չասան փաշա,
 Մանմ աթիշլամադ յեօլլարում վար տուր,
 Աթրյի օղրաթմա դայատան դաշա,
 Մանմ սանտան ղօրխմադ դալ(ի)լարում վար տուր:
2. Յեադարսան նամարտան հայ իսմարիշի,
 Դօրմիշուխ պահարի, սէյր էթտուն ղշի,
 Պիր իկիլտում բին իկիտուն դարշուսի,
 Չիկինճա դարու ղուլլարում վար տուր:
- 141բ

4. Мәп сәни миндим һовинән,
Мейдана кирдим довинән,
Ичи зәикли гашавинән,
Мәхмәр чүллар әрзанындыр.
5. Корсглум дейир охларынан,
Дөһшүрәм чохларынан,
Ары полад мыхларынан,
Күмүш наллар әрзанындыр.

1. Көзәл шаһ бизә буйруг әйләсә,
Тутун зындығлары, вары кәтирин,
Сыңдырын дизләри, дирсәкләрини,
Әрәб ат көксүнә гатын, кәтирин.
2. Мәл сеvirәм ол перинин хачыны,
Мәһбубларын дал көрдәнә сачыны,
Тазысын-туласын баһры лачыны,
Элини-улусуну чапын, кәтирин.
3. Варғыи, ғылычлыһын чисерләрини,
Варын, йығышдырын һәсирләрини,
Талән әйләйин есирләрини,
Көзәли, мәһбубу сечин, кәтирин.
4. Корсглум дейир тутун екинләрини,
Союн башдан-баша әкинләрини,
Чыраған әйлийин чикинләрини,
Кәзин көйдән-көйә, тапын кәтирин.

1. Нә һәрбә кәлирсән, әй һәсән паша,
Мәним ат ишләмәз йолларым вардыр,
Атийы уғратма гаядан даша,
Мәним сәндән горхмаз дәлиләрим вардыр.
2. Язарсан намәрдә һай исмариши,
Көрмүшүк баһары, сөйр этдин ғышы,
Бир икидим мин икидин гаршысы,
Чикинчә зәрли гулларым вардыр.

3. Ալա գօզլում պատա իշմիշ ալիուր,
Սօգ ուզանսա չալիւր քիմի յեալիուր,
Հար գօշնտա ըին իկիտում սալիուր,
Պանմ աղր աղր էլլարում վար տուր:
4. Զխարսան զալիյեա, սէյր էյլա դուդի,
Ենտուք, սէյր էյլատուք Շամի, Հուրմուդի,
էյվաղա յէթինճա դոարամ սիզի,
Երդինկան դուդինտա չօլլարում վար տուր:
5. Քօթօղլում զէր, դիզլին սուլար աշմանամ,
Զօխ դանիմ իօղմիշամ՝ դօնուլի դօլմանամ,
142ա || Սաոֆամ էթմաղ դաոլու տաղլար աշմանամ,
Պանում քօմակինան կալանում վար տուր:

ԹՈՒՐԳԻ ՔՕԹՕՂԼԻ

1. Զանրմ դոաթ, գօզում դոաթ,
Յեառապ, պիրտա կալիք մ'օլա.
Հասան փաշա մէհաարլարի
Արփա սուի վէրուր մ'օլա:
2. Ղոաթումում յուդի տուր սաֆ,
Մուխաննաթտան չաքմանմ խաֆ,
Քօյնակ մախմուր, չուլի դարրաֆ,
Թօրպասի աթլաս մի օլա:
3. Ղոաթն չուլունի ըիշտում,
Ուստինտա տօլուլար իշտմ,
142բ Արապլիաթինան դակիշտում,
Սարխօշ սարխօշ երլա ը մ'օլա:
4. Բուլպուլ ուշտի տալումդտան,
Հէչ պաշ չաքմաղ հալմդտան,
Ղոաթ կէթտի ալմդտան,
Յեառապ, պիրտա կալիք մ'օլա:
5. Քօթօղլմ չաղրուր վանի,
Արիֆան, դանիմուն թանի,
էյվազինան դոաթ սանի
Մէվլամ պիդա վէրիք մ'օլա:

1. Чаным гырат, кезүм гырат,
Яраб, бирдә кәлирми ола?
Һәсән паша мейһәрләри,
Арпа сую верирми ола?
2. Гыратымын йүзүдүр саф,
Мүкәннәтдән чәкмәнәм хаф,
Көйнәк мәхмәр, чулу зәрбаф,
Торбасы атласмы ола?
3. Гыратын чулуну бичдим,
Үс-гүндә доллар ичдим,
Әрәб атнан дәйишдим,
Сәрхош-сәрхош ерләрми ола?
4. Бүлбүл учду далымыздан,
Һеч баш чәкмәз һалымыздан,
Гырат кетди әлимнәздән,
Яраб бирдә кәлирми ола?
5. Корәглум чагырыр ганы,
Әривәзн, ганимин ганы,
Үзәвизнан гырат сәни
Мейлад бизә верирми ола?

150ա

ՎԱՐՍԱՆԻ ՔՕԽՕՂԼՈՒՆ

1. Փիրում շահի մարտան Ալի, ալ պաղր
Մանգիլն յեթուրման թաք դուշկունի,
Մուրապար վերքի, յեա դանի սուպհան,
Տուման, մանմ յեօլ ալմա գշգունի:
2. Ծալակուն արաինճա յէթիմ, դիարդիմ,
Մուհուպարի դուլին թաք տուլիմ, դիարդիմ,
Յենկիտան պիր սարայ յեափիմ, դիարդիմ,
Ծալաք բարապատ էթիթի քօլուլ քօշկինի:
3. Ծալակուն պուրմիշ ինսանա պաղշի,
Դունումուդ գէշուրդուք հափ յեաման, յեախշի
Իկիպուխտա արթար իկիտուն եշխի,
Ղօճալուխտա աքսուկ օլուր էշխ գունի:

150բ 4. Ման թանուրամ սուլթանումի, խանումի,
Յեաշ յերրնա նա թօքարսան դանումի,
Վատամ թամամ օլտուն՝ կալ ալ ջանումի,
Ծալաք, պանա մուննաթ էթիմա բէշ գունի:

5. Դօթօղլում դէր՝ քալամ կալդի գիլումա,
Զօխ գաղնդիմ չարա պուլմամ ճլումա՝
Վէրսամ դունիա մալին կալմուդ ալումա,
Իկիպուխտա գէշուրտուկի խօշ գունի:

164ա

ԹՈՒՐԳԻ ՔՕԽՕՂԼԻ

1. Պաղտա[տ]տան կալան պէշ տուտնամ,
Յեօլու[ն]ա դուրպան օլայիմ, պրօյ,
Ակրիճալար պուտմա պուտմա,
Յեար թէլու[ն]ա դուրպան օլայիմ:
2. Բախրպ պունտան գէշմասն,
Նամարտ մաթլապա յեթմասն, պրօյ,
Ալթուն քամար ինճիթմասն,
Յեար, բէլու[ն]ա դուրպան օլայիմ:
3. Ստվտում ուշ դուղալն պիրին,
Դիմսայա գէմաննամ սրորմի, պրօյ,
Լապլարն շիրին տրր, շիրին,
Յեար, գիլու[ն]ա դուրպան օլայիմ:

1. Пирүм шаһы мәрдан Әли, ал бағыр,
Мәнзилә егирмән тәк дүшкүнү,
Мурадлар веричи, я гани супхан,
Думан, мәним йолуму алма ғышкүнү.
2. Фәлһийн ардынча етим, дейәрдим.
Мүһәббәт гулун тәк тутум, дейәрдим,
Еңкидән бир сарай япым, дейәрдим.
Фәләк, бәрбад этди көвүл көшкүнү.
3. Фәләийн бурмуш инсана багышы,
Күнүмүз кечиртдик һәп ямаи, яхшы,
Икидликдә артар икидин әшхы,
Гочалдыгда әсик олур эшх күнү.
4. Мән танырам султанымы, ханымы,
Яш еринә чә төкүрсән ганымы.
Вәдәм тамам олсун кәл ал чанымы,
Фәләк, мәнә мүннәт әтмә беш күнү.
5. Корәғлүм дейир кәлам кәлди дилимә,
Чох кәзиндим чара булмам өлүмә,
Версәм дүня малын кәлмәз әлимә,
Икидликдә кечирдики хош күнү.

1. Бағладдан кәлән беш дурнам,
Йолуна гурбан олайым, брой,
Әйричиләр бурма-бурма,
Яр телинә гурбан олайым.
2. Рәхлб бундан кечмәсин,
Намәрд мәтләбә етмәсин, брой,
Алгун кәмәр инчитмәсин,
Яр, белинә гурбан олайым.
3. Севдим үч көзәлин бирини,
Кимсәйә демәнәм сирримин, брой,
Ләбләрин шириндир, ширин,
Яр, дилинә гурбан олайым.

4. Էյվազմ րուխասրի գուլ տուր,
 Սիյեա՜ քեաքույի սուժպուլ տուր, պրծյ,
 Քեօօղլիի եօլտուրուրսան, եօլտուր,
 Յեւր, ալու[ն]ա դուրպան օլայիմ:

164բ 5. // Ինճի դէյմիշամ դիշու[ն]ա,
 Ղուդրաթի դալամի գաշու[ն]ա, պրծյ,
 Սօվքանուր պուլախ պաշու[ն]ա,
 Յեւր, դեօղու[ն]ա դուրպան օլայիմ:

6. Քօօղլի ալուր սալամի,
 Նա բիլուր հալալ հարամի, պրծյ,
 Յետի յուզ յեթմիշ ջալալի,
 Յեւր, դիլու[ն]ա դուրպան օլայիմ:

4. Эйвазым рұхсары күлдүр,
Сияй кәкили сүнбүлдүр, брой,
Короғлуну өлдүрүрсән, өлдүр,
Яр, элине гурбан олайым.
5. Инчи деймишәм дишинә,
Гүдгәт гәләми гашына, брой,
Сөнкәнир булаг башына,
Яр, көзүнә гурбан олайым.
6. Короғлу алыр саламы,
Нә биләр һалал-һарамы, брой,
Едди йүз етмиш чалалы,
Яр, дилинә гурбан олайым.